

чинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян», зокрема на органи прокуратури покладено завдання щодо збору необхідної доказової бази для звернення до Міжнародного кримінального суду згідно з пунктом 3 статті 12 Римського Статуту цього Суду щодо вчинення відповідних злочинів, починаючи з 20 лютого 2014 року і до цього часу.

Так, з 2016 до 2019 року прокуратура Автономної Республіки Крим спільно з українськими правозахисними неурядовими організаціями надіслали до Міжнародного кримінального суду 6 інформаційних повідомлень про вчинення Росією як державою-окупантом воєнних злочинів, а саме щодо: масового знищення та присвоєння майна, не обґрунтованого військовою необхідністю і проведеного незаконно на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь; масованої депортації кримських в'язнів, громадян України, до місць позбавлення волі на території Російської Федерації з метою відбування кримінального покарання; фактів насильницького переміщення жителів Криму на материкову Україну; незаконного примусу кримчан до служби в ЗС РФ; депортації та незаконного позбавлення волі 23 громадян України; використання Росією цивільного населення Криму як «живих щитів» під час військових дій активної фази окупації півострова Крим у лютому-березні 2014 року.

З метою невідворотності відповідальності осіб, причетних до вчинення воєнних злочинів, в інформаційних повідомленнях відповідно до ст. 15 Римського статуту Міжнародного кримінального суду до Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду висловлюється прохання провести розслідування цих воєнних злочинів.

У Звіті з попереднього розслідування за 2018 рік Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду в Розділі, присвяченому ситуації в Україні, відображено усі воєнні злочини, щодо яких зверталась прокуратура Автономної Республіки Крим, з вказівкою на те, що вони вивчаються в Офісі прокурора Міжнародного кримінального суду на предмет кваліфікації таких незаконних дій як воєнних злочинів, злочинів проти людяності.

Шаповалова Ірина Сергіївна
суддя Павлоградського міськрайонного
суду Дніпропетровської області,
аспірант кафедри кримінального процесу

Рогальська Вікторія Вікторівна
доцент кафедри кримінального процесу
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ГЕНЕЗА ЗАСТОСУВАННЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Дослідження регламентації та реалізації законодавства, в якому було закріплено повноваження слідчих суддів (або суб'єктів, які виконували в різні історичні періоди схожі з ними функції) щодо застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) під час здійснення судового контролю на досудовому провадженні, дозволило нам виділити три основні періоди такої генези, а саме: 1) з 17.07.1997 р. до 13.04.2012 р.; 2) з 13.04.2012 р. до 05.10.2017 р.; 3) з 05.10.2017 р. до теперішнього часу.

Такий поділ пов'язаний в першу чергу з прийняттям законів, в яких законодавець, порівняно з попередніми нормативно-правовими актами, суттєво змінював повноваження слідчих суддів (або суб'єктів, які виконували в різні історичні періоди схожі з ними функції) щодо застосування ними практики ЄСПЛ на досудовому провадженні, а також з безпосереднім впливом рішень ЄСПЛ на свідомість осіб, які здійснюють правозастосовчу діяльність.

Перший період (з 17.07.1997 р. до 13.04.2012 р.). Попри те, що у національному кримінальному судочинстві судовий контроль за досудовим розслідуванням з'явився лише у 2001 році, а такий суб'єкт як слідчий суддя – лише у 2012 році, ми виділяємо початок генези застосування практики ЄСПЛ на досудовому провадженні саме з моменту прийняття Верховною Радою України Закону України від 17 липня 1997 року «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ), Першого протоколу та

протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [1], оскільки саме після ратифікації ЄКПЛ, Україна вперше на законодавчому рівні визнала на всій своїй території не лише дію статей ЄКПЛ а і юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування ЄКПЛ.

В подальшому саме норми вищезазначеного закону, а також факт зростання кількості рішень ЄСПЛ, постановлених проти України²⁰, стали підставою реформування кримінально-процесуального законодавства у 2001 році, яке переважно було спрямовано на запровадження у вітчизняний кримінальний процес судового контролю на стадії досудового розслідування та скасування наглядових повноважень прокуратури [3, с. 35].

Наступним суттєвим кроком для розвитку застосування практики ЄСПЛ на досудовому етапі у кримінальному провадженні стало прийняття 23 лютого 2006 року Законом України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4]. Відповідно до вищезазначеного закону, законодавець вперше: визначив практику ЄСПЛ як джерело права (ст.17); сформулював правила її застосування суддями (ст.18); а забезпечення професійної підготовки з питань вивчення ЄКПЛ та практики ЄСПЛ правозастосувачів, в тому числі і суддів, відніс до заходів загального характеру, які вживаються з метою забезпечення додержання державою положень ЄКПЛ, порушення яких встановлено рішенням ЄСПЛ, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого порушення, а також усунення підстави для надходження заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в ЄСПЛ (ст.13).

Попри прогресивність положень вищезазначених законів, слід констатувати, що для аналізованого періоду характерним було поодинокі звернення суддів на досудовому етапі кримінального провадження до норм ЄКПЛ та практики ЄСПЛ при вирішенні питань, що пов'язані із втручанням у права осіб, гарантованих ЄКПЛ. Найбільш суттєвими причинами такого стану речей, на нашу думку, стала відсутність регламентації в чинному на той час Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) обов'язку суддям звертатись до практики ЄСПЛ та нормативного визначення процесуального суб'єкта, який би був уповноважений на здійснення судового контролю.

Другий період (з 13.04.2012 р. до 05.10.2017 р.). Саме з прийняттям 13.04.2012 р. нового КПК України [5] розпочався другий період генези застосування слідчими суддями практики ЄСПЛ на досудовому провадженні, оскільки вперше на законодавчому рівні: 1) визначено суб'єкта, що уповноважений здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні – слідчого суддю (ст. 3 КПК України); 2) надано розширене тлумачення кримінально-процесуального законодавства, до якого віднесено Конституцію України, КПК України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інші закони України, які не суперечать положенням КПК України (ст. ст. 2, 9 КПК України); 3) суттєво розширено повноваження слідчого судді на досудовому провадженні; 4) регламентовано необхідність здійснювати кримінальне провадження з урахуванням практики ЄСПЛ (ст. 8, 9 КПК України).

Також на стан застосування слідчими суддями практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю на досудовому провадженні, на нашу думку, вплинули прийняття постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 19.12.2014 року «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя», в п. 12–15 якої ще раз наголошено на необхідності слідчим суддям враховувати практику ЄСПЛ при здійсненні кримінального провадження та про можливість судам застосовувати норми міжнародних договорів України, як норми прямої дії, які закріплюють права людини та основоположні свободи, а також про те, що недотримання вимог ЄКПЛ за умов наявності рішення ЄСПЛ, яке набуло статусу остаточного, може бути підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами [6].

Попри усунення нормативних прогалин у КПК України та зміни розуміння щодо необхідності застосування слідчими суддями практики ЄСПЛ під час здійснення досудового провадження у кримінальному процесі, кількість звернень громадян України до ЄСПЛ суттєво збільшилася у порівнянні з минулими роками²¹. Проте слід констатувати що протягом аналізованого періоду і показники застосування ЄКПЛ та рішень ЄСПЛ українськими суддями також зросли у порівнянні з попереднім періодом генези. Так, авторським колективом упорядників аналітичного звіту, що був підготовлений за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, зауважено

²⁰ Зокрема, за період 1998–2014 рр. щодо України було винесено 1002 рішення; з них – у 987 рішеннях було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції або Протоколів до неї [2].

²¹ Так, станом на 31 березня 2015 року кількість поданих проти України заяв вивела нашу державу на перше місце серед усіх держав-членів Ради Європи (понад 20 % від загальної кількості заяв), а по кількості винесених рішень серед усіх держав-членів Ради Європи – на шосте місце [7].

тенденцію суттєвого зростання кількості судових рішень, які містять посилання на ЄКПЛ та практику ЄСПЛ: якщо в 2014 році їх кількість становила не більше 25–30 тис., то в 2016 році цих рішень вже було понад 100 тис. Попри це, авторами констатовано певні недоліки застосування суддями практики ЄСПЛ, що характерні для аналізованого періоду, а саме: високий рівень декларативних посилань, а також посилань, де сумнівною є наявність зв'язку ЄКПЛ та предмета спору; наявність «шаблонних посилань», «надмірність посилань»; маніпулятивне застосування практики ЄСПЛ тощо [8].

Третій період: з 05.10.2017 року по теперішній час. Прийняття 05 жовтня 2017 року Закону України, яким були ратифіковані Протоколи № 15 та № 16 до ЄКПЛ [9], на нашу думку, стало початком третього періоду генези застосування практики ЄСПЛ, оскільки метою прийняття вищезазначеного закону було посилення ролі ЄСПЛ та сприяння тим самим подальшій імплементації ЄКПЛ у національну правову систему, гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, які мають виняткове значення для розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики. Так, після 01.08.2018 р., коли вступив у дію Протокол № 16 до ЄКПЛ, національні суди відповідно до ч.1 ст.1 Протоколу № 16 отримали право звертатися до ЄСПЛ для консультацій з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених ЄКПЛ або протоколами до неї. Саме ратифікацією зазначених Протоколів Україна в черговий раз засвідчила свою прихильність ідеям і цілям ЄКПЛ та підтвердила наміри здійснювати подальше реформування судової системи з метою підвищення її ефективності.

Про бажання підвищити ефективність правосуддя та зменшити кількість констатованих ЄСПЛ порушень ЄКПЛ у справах проти України, свідчать і результати опитування слідчих суддів. Так, 71,6 % з опитаних зазначають про зростаючу кратність звернень до норм ЄКПЛ та практики ЄСПЛ протягом 2017–2018 року. 76,3 % респондентів погодилися з тим, що слідчі судді повинні докладати більше зусиль по застосовуванню міжнародних стандартів та кращих практик іноземних держав у сфері кримінальної юстиції. Отже, можемо констатувати, що протягом аналізованого періоду збільшується не лише кількість посилань слідчими суддями у своїх рішеннях на норми ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ, а і зростає інтерес до вивчення прецедентної практики ЄСПЛ та розуміння необхідності і доцільності її застосування під час здійснення судового контролю на досудовому провадженні.

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ), Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997// Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/>

2. Violations by Article and by State 1959–2014. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2014_ENG.pdf

3. Лобойко Л.М. Реформування кримінального-процесуального законодавства в Україні (2006–2012 роки. Частина 1. Загальні положення і досудове провадження: монографія. Київ: Істина, 2012. С. 35.

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 р. // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

6. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: постановою Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №13 від 19.12.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>

7. В. Лутковська, В. Щепоткіна, В. Капустинський та ін. Київ: КВЦ, 2017. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/PrecedentUA_2016_zbirka_.pdf

8. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/390506>

9. Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 401. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13#n2